

ՆՈՐԱՏՈՒՍԻ XIII Դ. ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՈՒՐՈՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

Հարկային, պարհակային նոր տերմինների վկայություններ պարունակող այս կարևոր արտոնագիրը փորագրված է եղել Նորատուռի Աստվածածին եկեղեցու հարավային որմի մի սրբատաշ քարի վրա, որն այժմ տեղում չէ։ Հայաստանի պատմության թանգարանում պահպանվում է բնագրի հստակ սևապակին, որի վրայից հնարավոր է վերականգնել գոնե նրա հիմնական բովանդակությունը։

Գեղարքունիքի նախորդ տեղագրողներ Մ. Սմբատյանցը և Ն. Լալայանը տեսել են արձանագրված քարը և ընդօրինակել բնագիրը, սակայն նրանց վերծանությունը խիստ հեռու է իրականից և ոչ մի պատկերացում չի տալիս արտոնագրի բովանդակության մասին։ Վերջերս Նորատուռի սուլյն արձանագրությունը հրատարակվեց «Դիվանի» հերթական IV պրակում, հանգուցյալ վիմագրագետ Ս. Բարխուդարյանի վերծանությամբ՝ նույնպես լուսանկարի վրայից։ Այստեղ վերծանողն աշխատել է հնարավորին չափ նույնական ընթերցել պահպանված տառաշարքերը, հասնել նրանց ավելի ստույգ բառանշատմանը և բառիմաստների ճշգրիտ բացահայտմանը։ Սակայն, հակառակ սպասածի, նրան ևս այդ չի հաջողվել, և արտոնագիրը մնացել է նույնքան անհասկանալի ու առեղծվածային, որքան և անցյալ դարում կատարված հիշյալ ընդօրինակություններում։

Ահա խնդրո առարկա արձանագրությունը ըստ Ս. Բարխուդարյանի վերականգնման. Յանուն այ այս իմ գիր և Նորատուռ... հնայեսիւնայ ես դեմբարս, ...այծայս ի վեր կալաք Աւագին արեւին համար :ՈԶ: (680) գգրին տան, հակ ոչ, : ԶԱ: (81) փողին : Ա : եզն, մեսալում գգրին լծե : Ա : եզն. մեսալում :Մ: (50) փողն. վկայ գրիս Ած, Աբսանխուդն, ոք խափանէ նայ այ. խփել. ես Թունին : Սմբատյանցն ու Լալայանը տվյալ բնագրից վերծանել են. Յանուն այ այս իմ գիր է Նորատուռ... Աստուծով ի վեր կալայ Գաւառին համար ՈԶԳ ջրին տան՝ այգուջ գիւղին... վկաներս Աստված է... ուրեմն և չեն կարող նպաստել բնագրի իրական նույնական վերծանությանը²։

Վերծանողները ոչ մի բացատրություն չեն տալիս բնագրի բովանդակության մասին, միայն Ս. Բարխուդարյանը նշում է, որ արտոնագրի «որոշ մասեր մնում են անհասկանալի՝ կիսագրագետ գրչի և անձանոթ տերմինների պատճառով»³։ Սակայն, ինչպես ակնհայտ է, մոլթ և անհասկանալի են ոչ թե վիմագրերի որոշ մասերը, այլ արտոնագիրն առբողջությամբ, որը

¹ «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ IV, կադմեց Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1973, էջ 13։

² Ն. Սմբատյանց, Ճեղագիր Գեղարքունի ժողովարդ գավառի, Վաղարշապատ, 1895, էջ 483։

³ «Դիվան հայ վիմագրության», IV, էջ 14։

ներկայացվել է իբրև անորոշ բառերի ու թվերի խառնաշփոթ կույտ: Արդարև, եթե ի վեր կալաք Աւագին արեւին համար կապակցութիւնը նորատուսի նախորդ արձանագրության հետևութեամբ (մեք՝ նորաւաց մեծ եւ փոքր մեր սրտի կամաւ գէգին շար եւ զընելի ի վեր կալաք)⁴ գեռ կարելի է հասկանալ հարկերը, պարհակները սահմանելու կամ զիջելու, թողնելու իմաստով, ապա սրան հաջորդող անկապ բառերը ոչ մի շարքով չեն պարզում, թե ի՞նչ հարկեր ու պարտութիւններ և ի՞նչ ձեռք են վերացնում կամ զեղչում նորատուսի իշխանավորները: Ինչպե՞ս հասկանալ, օրինակ, :ՈԶ: (680) զգրին տան նախադասութիւնը, արդարև, 680 ի՞նչ, տան զգրին և ինչի՞ համար կամ ի՞նչ է նշանակում՝ հակ ոչ, :ՁԱ: (81) փողին, կամ՝ :Ա: եզն, մեսալում զգրին լծե, :Ա: եզն. մեսալում :Մ: (50) փողն. և այլն:

Ակներև է, որ սույն բառանշատումով նորատուսի արժեքավոր հարկային արտոնագիրը ներկայացվել է անճանաչելի աղավաղված, նրանում վկայված հարկային-պարհակային տերմինները մնացել են մթագնած ու ըստ էության չբացահայտված:

Նախքան մեր վերծանութեան անցնելը, հարկ ենք համարում նշել, որ արձանագրության նախաբանը, որտեղ եղել են նորատուսի պաշտոնյաների անունները, քարը այդ մասում ջարդված լինելու պատճառով, մենք ևս սպառիչ չենք կարողացել վերականգնել, սակայն արտոնագրի հիմնական բովանդակութիւնը՝ հարկերը, պարհակները սահմանելու կամ զիջելու մասին, որոշված է հավաստիորեն:

Ահա ամբողջ արձանագրության մեր ընդօրինակութիւնը՝ կատարված հոգովածում զետեղված լուսանկարից.

- 1 Յանուն այ այլս իմ գիր ե նորախույնոց
- 2 Դա իհնայի Սինայրս, դեմեթաւհն... Դհ
- 3 . . այծայս ի վեր կալաք Աւագին արև
- 4 ին համար՝ ոչ զգրին տան հակ, ոչ շարփ
- 5 զին: .Ա. եզն մի ի յալում զգրին լծե, .Ա. եզն
- 6 մի ի յալում շլարփողն: Վկայ գրիս ան ու Սան
- 7 խորդն: Որ խլայ փանէ, նայ այ լ է) խփել: Ես՝ Թունիս գրեց ի ի):

Ինչպես կարելի է նկատել, Բարխուդարյանի ընդօրինակութիւնը լրացված է հետևյալ կետերում. 2-րդ տողում վերականգնված են շահնայի Սինայիս բառերը, անորոշ հնայեսիցայ տառաշարքի փոխարեն, 6—7-րդ տողերում՝ վկայ ան, արսաւիտուդն-ի դիմաց վերծանել ենք՝ վկայ ան ու Սան-խուդն, վերջինիս տակ ենթադրաբար հասկանալով անձնանուն: Ես Թունիս բառերից հետո կարդացել ենք հաջորդ քարի վրա փորագրված շարունակութիւնը՝ ստորագրալը և ստացել՝ Ես՝ Թունիս գրեց ի ի), որը, անշուշտ, արտոնագիրը փորագրողի հիշատակութիւնն է:

Սակայն էական ճշգրտումները կատարվել են բնագրի հիմնական բովանդակության վերծանութեան մեջ. այստեղ մեր և Ս. Բարխուդարյանի ընթերցումների տարբերութիւնները հիմնականում առաջացել են բնագրի Ձ, Զ տառաձևերի ընկալումից և Ձ դիրք թվանիշ համարելուց, ըստ այսմ, Ս. Բար-

⁴ Նույն տեղում, էջ 13:

խուղարյանը 4—5-րդ շարքերում կարդացել է՝ :ՈԶ: (680) գգրին տան, ճակ ոչ, :ՁԱ: (81) փողին, նույն հատվածը մեր ընթերցմամբ կլինի՝ ոչ գգրին տան ճակ, ոչ շափողին, այսինքն Ս. Բարխուղարյանի վերականգնած թվերից ոչ մեկը իրական չէ, և նրանց փոխարեն երկու դեպքում էլ հարկ էր վերծանել ոչ ժխտական մասնիկը:

Նորատուսի Աստվածածին եկեղեցու արձանագրությունը:

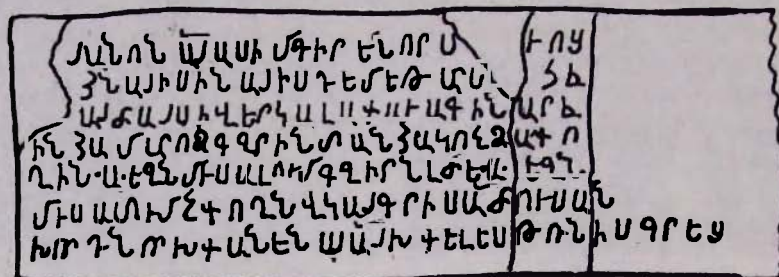
Արդարև, ինչպես այս արձանագրության մեջ, այնպես էլ Գեղարքունիքի ու Վայոց ձորի այլ վիմագրերում երբեմն Ձ գլխագիր է փորագրված Չ-ի փոխարեն. օրինակ, նույն Նորատուսի ՈՂԾ (1226) թվականի խաչքարի պատվանդանի վրա հստակ կարդացվում է ԽԱՁՍ ԿԱԳՆԵՅԻ, իսկ շարունակության վրա էլ՝ Ի ՓՐԿՈՒԹԻՆ ԻՆՁ⁵, որտեղ Ձ գիրը երկու դեպքում էլ (ԽԱՁՍ, ԻՆՁ) փորագրված է նույն ձևով, մինչդեռ ակներև է, որ ԽԱՁՍ բառի մեջ այն դրված է Չ-ի փոխարեն: Ուշ միջնադարի տապանագրերում Ձ, Ձ տառաձևերի շփոթությունը միայն իսախ բառում առաջին անգամ դիտել է Ս. Բարխուղարյանը՝ միջին դարերի քարգործ վարպետների մասին իր ուսումնասիրության մեջ: Նրա կարծիքով՝ այդ շփոթությունը չպետք է բացատրել արտասանական փոփոխությամբ, ենթադրելով, թե հիշյալ գավառների որոշ խոսվածքներում վկայված ժամանակաշրջանում իսախ հաճախ գործածվող բառն արտասանվել է իսաձ: Ավելի հավանական է երևույթը համարել Ձ, Ձ գլխագրերի նմանության հետևանքով առաջացած փոխադրման շփոթության արդյունք⁶:

Մյուս կողմից, բնագրում եղած տառաձևերով ու կետադրությամբ ևս չեն արդարացվում Ս. Բարխուղարյանի վերականգնած ՈԶ (680), ՁԱ (81), Մ (50) թվագրերը, ըստ այսմ, ոչ մի հիմք չկա այդ գրերը թվեր համարելու, քանի որ արձանագրության լուսանկարում կամ հենց գծագիր ընդօրինակության մեջ պարզ երևում է, որ դրանք քարի վրա չեն առնված մեկական կամ կրկնակ կետերի մեջ, վերևում չունեն պատիվ-գծիկ, որն սպասելի էր այդ

⁵ Նույն տեղում, էջ 23:

⁶ Ս. Բարխուղարյան, Միջնադարյան հայ ճարտարապետներ և քարգործ վարպետներ, Երևան, 1963, էջ 192, Ս. Ավ'ա գյաւն, Վիմակաւն: արձանագրութիւնների հնչու-նաբանութիւն, Երևան, 1973, էջ 276—277:

գրերին թվային արժեք վերապահելու դեպքում: Ուրեմն սրանք թվեր չեն նշանակում և պետք է ընկալվեն իբրև հնչյուններ արտահայտող սովորական գրեր: Իր վերծանությունն արդարացնելու նպատակով վերծանողն առանց բավարար հիմքի այդ գրերն առել է կրկնակ կետերի մեջ, մինչդեռ, ասվեց, քարի վրա այդպիսի կետեր չեն փորագրված, իսկ նույն բնագրում իրոք թիվ արտահայտող Ա գիրը միևնույն կապակցության մեջ (Ա. եզն) 2 անգամ առնված է միայն մեկական կետերի մեջ: Չի արդարացված նաև Ս. Բարխուդարյանի :Մ: (50) փռն ընթերցումը 6-րդ տողում. Ս կարդացված գիրը իրականում ակնհայտորեն շղագիր 2-է և նույնպես չի կարելի թիվ համարել, քանի որ կետերի մեջ չի առնված, և պատվի գծիկ չունի: Այս մասում քարի

Աստվածածին եկեղեցու արձանագրության գրչագիրը:

վրա փորագրվածին ավելի մոտ է մեր՝ շափռն ընթերցումը, մանավանդ որ դրանից առաջ, 4—5-րդ տողերում արդեն հանդիպել է նույն տերմինի տրական հոլովաձևը՝ շափռն, հարկավ, բառասկզբի 2 > 2 մեր նշած գրային անցումով:

Ճշգրտման կարիք ունի բնագրում 2 անգամ նույն ձևով փորագրված ՄԻՍԱԼՈՒՄ անծանոթ բառը: Բարխուդարյանը տվյալ տառաշարքը կարդացել է ՄԵՍԱԼՈՒՄ, այսինքն նախահունչ Մ-ին հաջորդող ի գիրը համարել է Ե: Այս ընթերցումն առարկելի է, քանի որ քարի վրա տվյալ տառաշարքի երկրորդ տառը երկիցս պարզ փորագրված է ի, նման բնագրի մյուս ի-երին՝ ԱԻԱԳԻՆ, ՄԻՍԱԼՈՒՄ, իսկ Ե գիրն էլ այլ բառերում փորագրված է կանոնավոր՝ ԳԻՐ Ե, ԴԵՄԵԹԱՐ, ի վեր կԱԼԱՔ, ԵՋՆ, և ոչ մի բառի մեջ նրա փոխարեն չի հանդիպում ի գիրը:

Ասածները հաշվի առնելով, առաջարկում ենք երկբայելի տառաշարքը վերծանել այնպես, ինչպես փորագրված է՝ ՄԻՍԱԼՈՒՄ: Սակայն կարող են առարկել, թե ի՞նչ հնչյունային արժեք ունի տվյալ՝ միջբաղաձայնային, բացառված դիրքում ի գիրը, կամ ինչպես արտասանել ՄԻՍԱԼՈՒՄ բառը: Հայերենի ուղղագրության պատմությունից հայտնի է, որ միջին դարերի գրական ու վիժագրական հուշարձաններում իի երբեմնի երկբարբառ արտահայտող տառակապակցության փոխարեն հաճախ հանդիպում է միայն նրա երկրորդ բաղադրիչը՝ Ի-ը, ըստ որում, առանց հապավման որևէ նշանի: Այսպիսի գրությունը չի պայմանավորված հնչյունական փոփոխությամբ և բացատրվում է սոսկ ուղղագրական դյուրացման ձգտումով, մագաղաթի, թղթի, քարի վրա տեղ շահելու, նաև արագ գրելու պահանջով: Այսպես, X—XIV դդ. ձե-

ռագրելում և վիմագրերում հանդիպում են ի-ի-ի փոխարեն ի-ի գրությամբ՝ Սւնեաց (=ՍիսնեԱՅ), սրուբւն, հւաւի (=հիւսիսի), գւա (=գիւտ), աււն (=աւիւն), երկւլ (=երկիւլ), նւթոց (=նիւթոց) և այլն⁷։ Այս օրինակափոխությունը նկատի ունենալով, մեր բնագրի ՄԻՍԱԼՈՒՄ տառաշարքում անհրաժեշտ է ի-ից առաջ վերականգնել ի գիրը և բառը կարդալ՝ ՄԻՐ, ԻՍԱԼՈՒՄ։

Քննության առարկա արձանագրության մեր վերծանությունն ու բառանջատումը հնարավորություն են տալիս հավաստիորեն վերականգնելու նրա բովանդակությունը, ըստ այդմ, արտոնագրի հեղինակները՝ Նորատուսի շահնա Սինային (հարկահավաք պաշտոնյա) և ղեմեթարը (ավանապետ, գյուղապետ, ղեղջավազ) սահմանում են, որ Աւագին արեւին համար ի վեր կալաք, այսինքն Զաքարյան Ավագի (Իվանեի որդու) արեւատության համար թողել, վերացրել, գիշել են (=ի վեր կալաք) գզրին և չափողին տրվելիք հարկը՝ ՈՉ ԳՋՐԻՆ ՏԱՆ ՀԱԿ, ՈՉ ՉԱՓՈՂԻՆ։ Նույն ժամանակների (XIII դ. առաջին տասնամյակներ)՝ այլ արտոնագրերում ևս հանդիպում են հարկահավաք կամ վարչական պաշտոնյաների օգտին հավաքվող հարկերի գիշման կամ վերացման մասին նման վկայություններ, որոնցից մեր օրինակին ավելի համահունչ են Աշտարակի և Նորավանքի վիմագրերը։ Այսպես, Աշտարակի Մարինե եկեղեցու XIII դ. արձանագրության մեջ ունենք. եւ պարոնայքն զայն տնեռոյն զամէն հարկ թողին, ոչ բարաք, ոչ պարոն, ոչ ամիրայ, ոչ ձեռնաւոր, ՈՉ ԳՋԻՐ, ոչ ով հետ անեռոյս բան չունի⁸։ Նույն ձևով Ամաղուի Նորավանքում Տարսայիճ Օրբելյանը սահմանում է. «ոչ ամիրայի, ոչ պարոնի, ոչ ձեռնաւորի ոչինչ հաշիւ չկայ հետ Հալէձորոյ, ոչ շորտայի, ոչ այլ ոչ ում»⁹։

Միջնադարյան Հայաստանի վարչական աստիճանավորության ստորին պաշտոնյայի՝ գզրի և նրա օգտին բնակչությունից հավաքվող հատուկ հասույթի մասին աղբյուրներում որոշակի տվյալներ կան, որոնք արժարժեք են պատմագրության մեջ, ուստի այստեղ դրանց չենք անդրադառնա։ Հենց վերևում մեջբերված Աշտարակի XIII դ. արտոնագիրը հավաստում է պարոնի, ամիրայի, ձեռնավորի հետ նաև ԳՋՐԻ առնչությունը, տվյալ դեպքում վանական հյուրատան 30 սենյակների շահագործումից ստացված եկամուտից մասհանվող հարկի հետ։ Ինչ մնում է մեր բնագրի մյուս՝ ՉԱՓՈՂ տերմինին, ապա վկայված ժամանակաշրջանի վարչական, հարկային պաշտոնացանկը, գոնե հայկական աղբյուրներում, այդպիսի պաշտոնյա չի ճանաչում։ Մոնղոլական շրջանում նվաճված երկրներում պարբերաբար անցկացվող աշխարհագիրների ժամանակ գործում էին մարդկանց, անասունների զխաքանակը և բնակչության եկամուտները հաշվառող հատուկ պաշտոնյաներ, որոնք միջին դարերի ձեռագրերի հիշատակարաններում և մանր ժամանակագրություններում սովորաբար անվանվում են համարողք։ Համարել, համարողք տերմինի բազմաթիվ վկայություններից մեջ ենք բերում երկուսը։ XIII դ. մի ժամանակագիր ԶԳ (1254) թ. դեպքերի մասին պատմում է. «Եւ Մանկու դանն հրամայեալ համարել զհնադանդեալ աշխարհս, և էր համարող Արդոնն, ղեւել

⁷ Ս. Գյուլբուգայան, Հայերենի ուղղագրության պատմություն, Երևան, 1973, էջ 158։

⁸ Աշտարակի արձանագրության վերծանությունը տե՛ս «Լրաբեր», 1969, № 6, էջ 42։

⁹ Նորավանքի այս արտոնագրի վերծանությունը ճշգրտումը տե՛ս նույն տեղում, էջ 46—48. «Դիվան», III, էջ 235։

հարկս ի գլխոյ արանց, բայց ի կանանց ի ծերոց և ի բոյն տղայոց»¹⁰: Մյուս վկայությունը 1314 թ. ձեռագրի հիշատակարանում է. «Ի թուականիս Հայոց ի ԶԿԳ համարողքն ի Վայոս ձորս եկին, ու մինչև ի յամսական տղայն համարէին»¹¹:

Զափող բառի իմաստից և վկայված կապակցությունից երևում է, որ այս տերմինը ևս պետք է արտահայտեր մոնղոլների աշխարհագիր-մարդահամարներն անցկացնող, ընդհանրապես հարկահավաք պաշտոնյա, որն, ի տարբերություն համարողների, հավանաբար զբաղվում էր ոչ թե մարդկանց ու անասունների գլխաքանակի հաշվառումով, այլ հողատարածությունների չափումներով և շահութաբեր հաստատությունների եկամուտների հաշվառման, հարկման ու մոնղոլական դիվանին հասանելիք հարկերի գանձման գործերով:

Նորատուսի արտոնագրի ամբողջ բովանդակությունը ճիշտ հասկանալու համար, բացի ԳՁԻՐ, ԶԱՓՈՂ տերմիններից, կարևոր է պարզել նաև նույն փորագրումով երկիցս վկայված ՄԻՍԱԼՈՒՄ կամ մեր վերականգնած՝ ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ տառաշարքի իմաստը: Միջնադարյան Հայաստանի հարկացանկում և պատմագիտական գրականության մեջ այս տերմին-հասկացության մասին տեղեկություններ չկան, իսկ քննության առարկա բնագրի վերծանություններում էլ, ինչպես տեսանք, տառաշարքը ներկայացվել էր աղավաղված և համարվել անբացատրելի:

Արդ, ի՞նչ է նշանակում ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ բառը բնագրի այս կապակցության մեջ՝ Ա. հղն ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ գզիրն լծե, Ա. հղն ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ չափողն: Müsellem = միսելլեմ, միսալլամ, միսալլիմ արաբ. բառերի համար բառարանները տալիս են 2 հիմնական նշանակություն, ա) հարկից ազատված, ապահարկ, իբրև համանիշ վիճագրերում հանդիպող մյուս փոխառյալ՝ բարխան, մուաֆ տերմիններին, բ) որևէ բարձրաստիճան պաշտոնյայի տեղակալ, փոխանորդ, փոխկառավարիչ¹²: Այս վերջին իմաստով մուսալիմ տառադարձությամբ բառս վկայված է հնագույն XIII դ. մի ժամանակագրության մեջ. «Վանայ մուսալիմ Ալի աղան իմացաւ, կամ՝ յետոյ Մուրթագալ փաշայն եկաւ մուսալիմ Սարխոշ Ալի փաշային»¹³:

Սակայն մեր բնագրի միսալիմ-ով կապակցությանը այս բառի՝ փոխկառավարիչ, տեղապահ իմաստը անհամապատասխան է, ավելի հարմար է տվյալ դեպքում նկատի ունենալ մյուս՝ ապահարկ, տուրքից, պարտույթից ազատված նշանակությունը: Այսպես ընկալելով ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ (=ՄԻԻՍԱԼԼԷՄ, ՄԻԻՍԱԼԼԱՄ) տերմինը, խնդրո առարկա արձանագրության տվյալ հատվածը կարելի է հասկանալ այն իմաստով, որ Նորատուսի գզիրն ու չափողը տեղի իշխանավորներից իրավունք են ստանում իրենց տնտեսական կարիքների համար բանեցնելու համայնքից կոռին հատկացվող լծկան անասունը, մեկ լուծ եզը (Ա. եզն պետք է հասկանալ մեկ լուծ, մեկ զույգ), ըստ այսմ, հա-

¹⁰ «Մանր ժամանակագրություններ», XIII—XVIII դդ., հ. II, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 141:

¹¹ ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1956, էջ 104:

¹² «Մեծ բառարան օսմաներենէ Կայերէն», Կ. Կարապետյան, Պոլիս, 1912, էջ 800, «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը», կազմեց Կ. Փափազյան, Երևան, 1956, էջ 114—116:

¹³ «Մանր ժամանակագրություններ», XIII—XVIII դդ., հ. II, էջ 487—488:

տուկ շեշտվում է, որ լծկանը բանեցվելու է ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ (.Ա. եզն միւսալում գգիւն լծե), այսինքն առանց հատուցման կամ համապատասխան հարկ վճարելու, անհարկ, անվճար: Նորատուսի վարչահարկային պաշտոնյաներ ԳՋՐԻՆ ու ՉԱՓՈՂԻՆ այս արտոնությունը տրվում է մասամբ հատուցելու հարկատու-բնակչությունից նրանց համար հավաքվող հատուկ հարկ-հասույթի վերացումից առաջացած վնասը, որ, ինչպես տեսանք, սահմանված էր արտոնագրի առաջին մասում՝ ՈՉ ԳՋՐԻՆ ՏԱՆ ՀԱԿ, ՈՉ ՉԱՓՈՂԻՆ:

Այսպիսով, քննության առարկա արտոնագրի մեր ճշգրտած վերծանությունից ստացվում է, որ Նորատուսի իշխանավորներ ՇԱՀՆԱՆ (հարկահավաք պաշտոնյա) և ԴԵՄԵՔԱՐԸ (գեղջաւագ, գիւղապետ, աւանապետ) ԳՋՐԻՆ ու ՉԱՓՈՂԻՆ տրվելիք հատուկ հարկը վերացնելով, զիջելով, դրա փոխարեն՝ համայնքի վրա պարտավորություն են դրել անհատույց, առանց հարկի, ապահարկ (=ՄԻԻՍԱԼՈՒՄ) լծկան (.Ա. եզն) տրամադրելու այդ պաշտոնյաների հողամասերը մշակելու և մյուս տնտեսական կարիքները հոգալու համար:

НОВАЯ ДЕШИФРОВКА НОРАТУССКОЙ НАДПИСИ XIII в.

СУРЕН АВАКЯН

Резюме

Надпись была высечена на южной стене ц. Богородицы села Норатус в начале XIII в. и ныне уже не существует. Прежние дешифровки в основном произведены по фотоснимку надписи, содержат ряд искажений и неточностей, вследствие чего текст надписи по сей день оставался не установленным. Из нового, более идентичного чтения и восстановления текста надписи явствует, что налицо интересный вердикт местных правителей Норатуса об отмене налогов, взимаемых в пользу низших служащих правления, и установлении в виде компенсации новых повинностей. В тексте надписи восстановлены и интерпретированы новые налоговые термины—շափող, շափողի հակ, գգրի հակ, միւսալում, проливающие свет на полатную систему средневековой Армении.